

Filosofie a společenské vědomí [nedatováno]

Vztah mezi filosofií (určitou filosofií) a individuálním vědomím je po jisté stránce docela prostý: určitá filosofická koncepce, určitý filosofický program se obrací na jednotlivce a na jejich jednotlivá, individuální vědomí, aby získala jejich zájem a pozornost, aby pro svou podporu uváděla argumenty a aby uváděla naopak protiargumenty proti názorům, jež jí odporují, aby jednotlivce přesvědčila o své pravdě a aby jim tak otevřela cestu k novému pohledu na skutečnost, k obratu smýšlení a v důsledku toho i k obratu celé životní praxe. Ze zkušenosti víme, že takto a také jakkoliv jinak je možno oslovit jenom jednotlivé, konkrétní lidi; ze zkušenosti také víme, že vědomím jsou vybaveni právě jen takoví jednotliví, konkrétní lidé. Společnost jako taková žádného vědomí nemá: společnost nevnímá, necítí, nemyslí, nemluví, nepamatuje se a nic neočekává. To všechno jsou individuální funkce jednotlivců. Proč tedy sociologie a psychologie (a po nich i my ostatní) mluví o společenském vědomí? Co to je „společenské vědomí“, jestliže sama společnost žádné vědomí nemá?

Nejprve musíme konstatovat, že vztah mezi jednotlivým a společenským vědomím nelze uspokojivě chápat jako vztah mezi konkrétním, partikulárním a mezi obecným, univerzálním. Příslušné universale k jednotlivému vědomí je vědomí vůbec; i když toto vědomí vůbec je něčím obecným a jako takové ztratilo svou jedinečnost, naprosto neztratilo svou „jednotlivost“ v obecném smyslu. Jednotlivost, individuálnost v obecném smyslu náleží totiž právě k obecným vlastnostem vědomí vůbec. Jakýmkoliv zobecněním, jakoukoliv abstrakcí lze od konkrétního, jedinečného, individuálního vědomí dojít pouze k obecnému individuálnímu vědomí, nikdy však k vědomí společenskému. Na druhé straně můžeme také hned na začátku vyloučit ten výklad termínu „společenské vědomí“, který měl na mysli takové vědomí, jímž by si člověk uvědomoval svou společenskou povahu, tedy ve smyslu „vědomí společenskosti“. Zatím nám vůbec nejde o srovnání obsahů individuálního a společenského vědomí, nýbrž o možnost určit rozdíl mezi obojím zcela formálně. Zmiňujeme se o onom nepřijatelném výkladu proto, že poskytuje velkou, byť nelegitimní příležitost k zdůvodnění superiority společenského vědomí nad individuálním. Argumentace je asi taková: člověk je tvor společenský. Jestliže si to neuvědomuje, žije s falešným vědomím; teprve když si svou společenskost uvědomí, tedy když se jeho vědomí stane společenským vědomím, zbaví se falešnosti a dospěje k vědomí pravému, tedy pravdivému. Bližší ohledání by tu shledalo hned několik „úskoků“; a k řadě dalších tu jsou otevřeny dveře.

Nedostatečný je také ten koncept, který za společenské vědomí považuje soubor těch složek jednotlivých vědomí, jež jsou společné vymezenému okruhu těchto jednotlivých vědomí resp. okruhu jednotlivců. To sice dovoluje potom smysluplně mluvit např. o třídním nebo národním vědomí v určité zemi na přelomu 19. a 20. století, ale neumožňuje to vysvětlit vnitřní dynamiku, ba takměř životnost a dějinnost či alespoň vývoj takového konkrétního společenského vědomí. Tak jako je totiž společnost víc než jenom souborem jednotlivců, tak je i společenské vědomí víc než souborem jednotlivých vědomí. Ale stmelenost, integritu či organičnost společenského vědomí nemůžeme odvozovat a vysvětlovat ze stmelenosti, integrity či organičnosti (nebo alespoň organizovanosti) společnosti,

neboť není napřed společnost a teprve potom společenské vědomí, nýbrž přinejmenším obojí zároveň. Neexistuje žádná společnost bez společenského vědomí; všechny společenské struktury, funkční vazby a mezilidské vztahy jsou spjaty za všech okolností s lidským individuálním i společenským vědomím a s jeho zprostředkující úlohou; tím se společnost právě liší od stáda nebo od společenství včel nebo termitů. Zajisté to neznamena, že tyto struktury a funkční vazby lze na pouhé vědomí redukovat; to také není naším úmyslem tvrdit. Trváme však na tom, že zprostředkující role vědomí je pro ně nezbytná. Přitom stále ještě necháváme stranou obsahový aspekt. Falešné či oklamané vědomí může plnit funkci společenského tmelu v některých situacích (krátkodobě) dokonce lépe než vědomí probuzené prosvětlené pravdou. Ale to je už jiná stránka věci; nám tu jde především o to, že společenské vědomí má svou časovou a lokální konkrétnost a jakousi organičnost nebo quasi-organičnost. Zároveň se však v této své konkrétnosti a jakési jedinečnosti či dokonce quasi-individuálnosti podstatně liší od individuálního vědomí jednotlivce tím, že toto individuální vědomí je přímo vědomím jednotlivcovým, že to je jeho vlastní vědomí (i když zajisté nejruzněji ovlivnitelné a obsahově z nespočetných stran podmíněné), kdežto společenské vědomí není přímým vědomím společnosti, neboť jeho souvislosti a vazby se společností jsou vždycky zprostředkovány individuálním vědomím.